

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

LEGAL BASIS OF LEGAL LIABILITY OF JUDGES IN THE POST-SOVIET COUNTRIES

Ритова В.О., студентка V курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Хоменко А.В., студентка V курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Сфера юридичної діяльності – лише невелика частина суспільного життя, але специфічні моральні, етичні норми завжди відігравали важливу роль. Адже сукупність таких норм становить етику юриста, яка є елементом його професійного статусу. Під професійною етикою юриста слід розуміти історично сформовану сукупність моральних норм, приписів, кодексів, наукових теорій про належну поведінку представника юридичної професії, його моральні якості й обов'язки.

Постійна увага з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти низку обмежень, тому поведінка судді має відповідати високому статусу його посади.

Порушення правил етичної поведінки не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до відповідальності та визначати ступінь їх вини. Однак суспільство очікує від судової гілки влади такої поведінки, внаслідок якої зміцниться авторитет правосуддя. Тому на законодавчому рівні підвищуються вимоги до етичних стандартів поведінки суддів, підсилюється дисциплінарна відповідальність.

У статті розглядаються питання, пов'язані з юридичною відповідальністю суддів. Більш значна увага приділяється питанням притягнення до дисциплінарної відповідальності, а саме: яка структура дисциплінарної відповідальності суддів; які органи або особи є відповідальними за відкриття дисциплінарного провадження; які процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності, дисциплінарні заходи і стягнення діють відносно суддів.

Конституція та спеціальні закони гарантують незалежність суддів та захищають їх від стороннього впливу, однак для забезпечення належного правосуддя цього недостатньо.

Автори розглядають правові основи юридичної відповідальності в Україні, Литовській Республіці, Грузії та Молдові. Ці країни були вибрані для порівняльної характеристики, оскільки всі вони є колишніми республіками, що входили до складу СРСР, та протягом довгого часу в них діяло законодавство, яке тим чи іншим чином однаково регулювало різні питання. Більше 30 років незалежності – доволі тривалий проміжок часу для прийняття кардинально нових чи залишення старих норм права.

Ключові слова: юридична відповідальність, суддя, міжнародний досвід, правник, законодавство.

The scope of legal activity is only a small part of social life, but nevertheless specific moral and ethical norms have always played an important role, because the totality of these norms constitutes the ethics of a lawyer, which in turn is an element of his professional status.

The professional ethics of a lawyer should be understood as a historically developed set of moral norms, regulations, codes, scientific theories about the proper conduct of a representative of the legal profession, his moral qualities and duties.

As a subject of constant public scrutiny, a judge must accept personal restrictions, so the judge's conduct must be consistent with the high status of the judicial office.

Breaching the rules of ethical conduct cannot by themselves be applied as grounds for holding judges accountable and determining their degree of culpability. However, society expects from the judicial branch of government such behaviour, which would strengthen the authority of justice as a result. Therefore, requirements for ethical standards of conduct of judges are being raised at the legislative level and disciplinary responsibility is being strengthened.

The article deals with issues related to the legal responsibility of judges. More attention is paid to the issues of bringing disciplinary responsibility, namely: what is the structure of disciplinary responsibility of judges; the bodies or persons responsible for initiating disciplinary proceedings; what are the procedures for bringing disciplinary proceedings, disciplinary measures and sanctions against judges.

The constitution and special laws guarantee judges' independence and protect them from outside influence, but this is not enough to ensure the proper justice.

The authors examine the legal framework of legal liability in Ukraine, the Republic of Lithuania, Georgia and Moldova. These countries have been chosen for comparative characterisation because they are former Soviet Socialist republics and they had legislation that regulated various issues in one way or another for a long time. More than 30 years of independence is a long enough period to have adopted radically new legal norms or to have abandoned old ones.

Key words: Legal liability, judge, international experience, jurist, legislation

Актуальність теми. Нині майже в усіх розвинених країнах спостерігається зростання потреби існування більш продуктивної та ефективної системи правосуддя, зміцнення законності та правопорядку.

Можливість притягнення судді до відповідальності є найважливішим фактором для суспільства, оскільки це свідчить про те, що загальний принцип рівності громадян перед законом поширюється і на суддів, а також на результати їхньої діяльності.

Метою статті є порівняльний аналіз відповідальності правника в Україні та в деяких пострадянських країнах. Автори ставлять на меті дослідження та виділення спільних та відмінних рис юридичної відповідальності в різних країнах, а саме в Україні, Литві, Грузії та Молдові.

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник української мови надає таке визначення терміна «відповідальність»: це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова. Юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, що полягає в застосуванні державою до правопорушника певних заходів примусу.

Найбільш розповсюдженим критерієм класифікації є належність до правової галузі. Виходячи з цього, виділяють чотири види юридичної відповідальності: кримінальну, адміністративну, цивільну й дисциплінарну.

Будь-який представник юридичної професії несе особливу відповідальність за якість правосуддя, а посада

судді є особливою категорією представників юридичної професії, тому питання притягнення їх до відповідальності завжди є предметом палких дискусій та обговорень між населенням будь-якої країни. Деякі люди хибно вважають, що, на відміну від головного бухгалтера чи директора, юрист не несе будь-якої юридичної відповідальності під час своєї діяльності. Однак від помилок ніхто не застрахований, у тому числі і суддя. І за свої помилки судді теж можуть понести відповідальність, передбачену як законами, так і Кодексами суддівської етики. Тому за різноманітні порушення правника можуть притягнути до дисциплінарної, цивільної, адміністративної та навіть кримінальної відповідальності.

У кожній державі, зокрема і в Україні, суспільство приділяє особливу увагу стану судової системи, висуваючи високі вимоги до учасників судового процесу. Це пов'язано з тим, що зазначені особи наділені державою відповідними повноваженнями, і від прийнятих ними рішень значною мірою залежить їхня доля, функціонування органів державної влади, становище громадян та репутація судової системи в суспільстві [1].

Як було зазначено вище, складовою частиною юридичної відповідальності виступає, зокрема, дисциплінарна. Підставою застосування дисциплінарної відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку, тобто винного, протиправного порушення службових обов'язків. Загалом дисциплінарна відповідальність – це обов'язок працівника відповідати перед роботодавцем за скоєний ним дисциплінарний проступок і нести передбачені дисциплінарні стягнення.

Розглядаючи порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, можна стверджувати, що він дещо відрізняється від загального. Відмінність полягає у видах стягнень, підставах та порядку накладення й оскарження дисциплінарних стягнень, а також у колі осіб, які уповноважені притягувати до дисциплінарної відповідальності.

Слід зауважити, що після проведення судової реформи у 2016 році підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності були певним чином розширені й деталізовані. Так, у частині 1 статті 106 спеціального ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» закріплені, зокрема, такі підстави: безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень; допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу; умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків, тощо.

Правом на звернення із скаргою щодо дисциплінарного проступку судді з повідомленням про вчинення дисциплінарного проступку суддею володіє будь-яка особа. Громадяни здійснюють зазначене право особисто або через адвоката, юридичні особи – через адвоката, органи державної влади, органи місцевого самоврядування – через своїх керівників або представників.

Дисциплінарне провадження щодо судді уповноважені здійснювати дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному Законом України «Про Вищу раду правосуддя».

Дисциплінарне провадження розпочинається після отримання дисциплінарної скарги, поданої з додержан-

ням вимог, визначених Законом України «Про судоустрій і статус суддів», або за ініціативою Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя чи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у випадках, визначених законом. Воно включає в себе: попереднє вивчення матеріалів, що мають ознаки вчинення суддею дисциплінарного проступку, та прийняття рішення про відкриття дисциплінарної справи або відмову у її відкритті; розгляд дисциплінарної скарги та ухвалення рішення про притягнення або відмову в притягненні судді до дисциплінарної відповідальності.

Видами дисциплінарних стягнень виступають, зокрема: попередження; догани та суворі догани; подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді; подання про переведення судді до суду нижчого рівня; подання про звільнення судді з посади [2].

Доречно згадати про кримінальну відповідальність суддів, оскільки у 2020 році стаття 375 Кримінального кодексу України була декриміналізована. За вказаною статтею Кодексу суддя міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності за факт постановлення ним завідомо неправосудного рішення.

Вищезгадана стаття була визнана неконституційною на основі такої підстави: ця норма суперечить частині першій статті 8 Конституції України, тобто є такою, що не відповідає юридичній визначеності закону як елементу принципу верховенства права. Також Конституційний суд України наголошував на тому, що формулювання диспозиції статті 375 КК України допускає можливість зловживання нею під час вчинення органами досудового розслідування дій, що мають наслідком притягнення до кримінальної відповідальності судді лише за факт постановлення ним судового рішення, яке, за суб'єктивним розумінням слідчого, прокурора або будь-якої іншої особи, є «неправосудним». Наступною ознакою неконституційності цієї норми Суд визнав те, що у статті 375 КК не встановлено критеріїв, за якими можна визначити, який вирок, рішення, ухвала або постанова судді (суддів) є «неправосудними», а також не розкрито змісту сполучення слів «завідомо неправосудний», що уможливує неоднозначне розуміння складу злочину, кваліфікацію якого здійснено за цією нормою.

Кримінальний закон має відповідати вимогам юридичної визначеності, ясності, недвозначності та передбачуваності. Це є гарантією здійснення суддею правосуддя на засадах верховенства права та ефективної реалізації кожного конституційного права на судовий захист [3].

Окрім статті 375 КК України, суддя як суб'єкт злочину виступає в таких суспільно небезпечних діях, як: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 386); невиконання судового рішення, вчинене службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище (ст. 382); розголошення даних оперативного-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею (ст. 387).

Цікавим є розгляд цього питання в колишніх республіках Радянського Союзу, оскільки тривалий час 15 країн мали схоже законодавство, яке в подальшому, з набуттям цими країнами незалежності, було повністю чи частково перероблено.

Наприклад, Литовська Республіка пройшла складний шлях, підвищуючи рівень прозорості судової системи і змінюючи радянський підхід до правосуддя і прав людини. Змінився також підхід до відповідальності «носіїв мантиї».

Нині відповідальність суддів Литовської Республіки закріплена в розділі IX Закону «Про суди», де зазначено,

що суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за: 1) вчинок, який ганьбить звання судді; 2) порушення вимог Кодексу суддівської етики; 3) недотримання передбачених законодавством обмежень трудової або політичної діяльності суддів.

Як вид дисциплінарної відповідальності суддю можуть перевести в суд нижчої інстанції.

Суддя, який вчинив адміністративне правопорушення, за яке передбачено покарання, що не обмежує свободу, притягається до адміністративної відповідальності в загальному порядку. У разі скоєння правопорушення, за яке передбачено покарання, що обмежує свободу, суддя притягується до адміністративної відповідальності за згодою Сейму, а в період між сесіями Сейму – за згодою Президента Республіки [5].

Положення статті 114 Конституції Литовської Республіки та статті 47 Закону «Про суди» закріпили таке: «Суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештований, не може бути іншим способом обмежена його свобода без згоди Сейму, а в період між сесіями Сейму – без згоди Президента Республіки» [4].

Так, у 2019 році колишній президент Литви Даля Грибаускайте, беручи до уваги звернення генерального прокурора і керуючись Конституцією, а також Законом про суди, підписала декрети, якими дозволила притягнути до кримінальної відповідальності, заарештувати або іншим чином обмежити свободу восьми суддів та призупинила їх повноваження до вступу в силу остаточних рішень по досудових розслідуваннях або рішеннях по кримінальних справах. Вирішуючи притягнути до кримінальної відповідальності суддів, президент підкреслила, що, незважаючи на значне оновлення судів, залишки застарілих звичок все ще підривають довіру до правосуддя, тому необхідно оцистити систему до кінця [6].

У Грузії основні принципи й обов'язки суддів встановлено Конституцією Грузії, органічним законом «Про загальні суди», процесуальними кодексами, а також законом «Про дисциплінарну відповідальність суддів загальних судів Грузії та дисциплінарне судочинство». Крім того, суддя зобов'язаний дотримуватися закону Грузії «Про несумісності інтересів і корупції на публічній службі», порушення якого є однією з підстав для порушення дисциплінарного провадження щодо судді.

Приводом для початку дисциплінарного судочинства щодо судді може бути: а) скарга або заява будь-якої особи, за винятком анонімної скарги або анонімної заяви; б) доповідна записка іншого судді, чиновника апарату суду або Вищої ради юстиції про вчинення суддею дисциплінарного проступку; в) повідомлення слідчого органу; г) поширена ЗМІ інформація про вчинення суддею діяння, яке може вважатися дисциплінарним проступком; е) подання Дисциплінарної колегії про порушення відносно судді дисциплінарного переслідування за новою підставою [7].

У Конституції Грузії закріплено, що судді користуються особистою недоторканністю. Неприпустимі арешт, затримання, притягнення судді до кримінальної відповідальності; обшук його житла, особистого автомобіля, робочого місця, а також особистий обшук без згоди голови Верховного суду Грузії. Виняток становить затримання на місці злочину, про що негайно повідомляється голові Верховного суду Грузії. Якщо голова не дав своєї згоди, затриманий або заарештований суддя повинен бути негайно звільнений [8].

Суддя може бути притягнутий до відповідальності за стандартні посадові злочини, що здійснюються чиновниками, зокрема за отримання хабара (стаття 338 Кримінального кодексу), зловживання службовими повноваженнями (стаття 332), перевищення службових повноважень (стаття 333), незаконну участь у підприємницькій діяльності (стаття 337), отримання забороненого законом подарунку (стаття 340), службове підроблення (стаття 341), службову недбалість (стаття 342).

Що стосується цивільно-правової відповідальності, то притягнення суддів (під час виконання ними службових обов'язків) до відповідальності за шкоду теоретично є можливим, хоча жоден суддя досі не притягувався до цивільної відповідальності.

Якщо не брати до уваги спеціальні положення статті 87 Конституції Грузії, що стосуються недоторканності суддів, притягнення суддів до будь-якого виду відповідальності здійснюються відповідно до стандартних процесуальних норм [9].

У Молдові юридична відповідальність суддів передбачена, зокрема, положеннями Закону «Про статус суддів» від 1995 року. Так, відповідно до статті 21, судді притягаються до дисциплінарної відповідальності за невиконання службових обов'язків, а також за поведінку, що завдає шкоди інтересам служби та підриває престиж правосуддя. У разі невиконання головами (заступниками голів) судів та апеляційних палат вимог статей 27, 28, 33, 34 Закону про судоустрій вони можуть бути звільнені від цих обов'язків у порядку, встановленому для їх призначення. У тому ж порядку звільняються голова Вищої судової палати та його заступники за невиконання обов'язків, передбачених Законом про Вищу судову палату [10].

Дисциплінарними визнаються такі порушення, як: порушення обов'язку бути неупередженим; навмисне чи по грубій недбалості неоднозначне тлумачення або застосування законодавства, якщо це не виправдано зміною судової практики; втручання в діяльність іншого судді або вплив будь-якого роду на органи влади, установи чи службовців з метою вирішення деяких питань, зазіхання або згоди на задоволення особистих інтересів чи інтересів членів сім'ї в обхід положень чинних законів; недотримання таємниці наради суддів або конфіденційності діяльності, що має такий характер; публічні дії політичного характеру тощо.

Згідно з нормою закону, дисциплінарне стягнення накладається у шестимісячний строк із дня виявлення дисциплінарного порушення, але не пізніше одного року з дня його вчинення. Видами дисциплінарних стягнень є зауваження, догана та сувора догана, пониження у кваліфікаційному класі, звільнення з посади, звільнення з посади голови або заступника голови.

Крім того, у Кримінальному кодексі Молдови закріплено злочини проти правосуддя, до яких відносять, зокрема: умисне ухвалення вироку, рішення, постанови чи ухвали, що суперечать закону (ст. 307); завідомо незаконний арешт суддею (ст. 308); обтяжують це діяння тяжкі наслідки (ст. 308); вчинені суддею примушування особи шляхом погроз чи інших незаконних дій до давання свідчень або до укладення угоди про визнання вини, примушування експерта до надання неправильного висновку або перекладача до здійснення неправильного перекладу (ст. 309) [11].

Зокрема, на підставі статті 307 Кримінального кодексу було відкрито низку проваджень, але справи не закінчилися вжиттям кримінальних санкцій. Наприклад, суддю Доріна Мунтяну виправдали після того, коли прокурор вирішив зняти обвинувачення. Вища рада магістратури прийняла рішення про зняття його імунітету. В основі справи лежав той факт, що суддя Мунтяну вирішив не продовжувати строк тримання під вартою високопоставленого підозрюваного [12].

Іншою відомою справою є справа голови Конституційного суду Молдови судді Домініки Маноле, яка також не закінчилася засудженням. Було повідомлено, що «стосовно судді Домініки Маноле порушено кримінальне провадження після винесення нею рішення про те, що відмова Центральної виборчої комісії організувати конституційний референдум, як цього вимагала партія «Гідність і правда», є незаконною» [13].

Висновки. Жорстких європейських стандартів недоторканності суддів не існує, тому держави мають у цій

сфері певну свободу. Однак необхідно пам'ятати, що недоторканність є частиною суддівської незалежності, а незалежність у свою чергу – це одна з основних цінностей судової системи.

Разом із тим в Венеційська Комісія визначає необхідність забезпечити баланс між недоторканністю суддів

як способом їх захисту від неправомірного тиску і тим фактом, що судді не повинні бути над законом. Зокрема, цьому сприяє встановлення функціональної відповідальності суддів. Така відповідальність має на увазі, що в разі вчинення злочину під час виконання своїх обов'язків суддя не може мати імунітет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Польовий О.Л. «Суддя, як суб'єкт юридичної відповідальності». *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 653–659.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2453-17>. (дата звернення 25.10.2021).
3. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text>. (дата звернення 26.10.2021).
4. Конституція Литовской Республики. URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm. (дата звернення 26.10.2021).
5. Закон Литовской Республики «О судах» від 31.05.1994 р. № I-480. – URL: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=f4nne6v63&documentId=TAIS.405199&category=TAD>. (дата звернення 26.10.2021).
6. Президент разрешила привлечь к уголовной ответственности восемь судей высокого ранга. Пресс-служба Президента. – 2019. URL: <https://www.lrp.lt/ru/press-centr/novosti/prezident-razresila-privlech-k-ugolovnoi-otvetstvennosti-vosem-sudei-vysokogo-ranga/31870>. (дата звернення 27.10.2021).
7. Закон «О дисциплинарной ответственности судей общих судов Грузии и дисциплинарном судопроизводстве. Законодательный Вестник Грузии-ЗВГ. 2000. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/16774?publication=21>. (дата звернення 27.10.2021).
8. Конституционный Закон Республики Грузия. Ведомства Парламента Грузии, 31-3. – 1995. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36>. (дата звернення 27.10.2021).
9. Верховный суд Грузии, Тбилиси. Доклад экспертов по результатам заседания рабочей группы по вопросу: СУДЕЙСКАЯ ЭТИКА И ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СУДЕЙ. Верховный суд Грузии, Тбилиси. 2015. – URL: <https://rm.coe.int/1680700f17>. (дата звернення 28.10.2021).
10. Закон про статус суддів. Мониторинг Официал ал Р. Молдова. – 1995. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/zakon_moldovy_pro_status_suddiv.docx. (дата звернення 28.10.2021).
11. Уголовный кодекс Республики Молдова. Официальный монитор Республики Молдова, № 128–129, 13 вересня 2002 року, Ст. 1012;. – 2002. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3835. (дата звернення 28.10.2021).
12. Копту Н. Судью Мунтяну оправдали. NewsMaker. – 2019. URL: <https://newsmaker.md/rus/novosti/sudyu-muntyanu-opravdali-ego-obvinyali-v-otkaze-prodlit-arest-odnogo-iz-advokatov-platona/>. (дата звернення 28.10.2021).
13. Scourfield McLauchlan, J. *Journal of Liberty and International Affairs*, 4(2). – 2018. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/60925/ssoar-jlibertyintaff-2018-2-%20scourfield_mclauchlan-The_impact_of_the_European.pdf?sequence=1&isAllowed=y&Inkname=ssoar-%20jlibertyintaff-2018-2-scourfield_mclauchlan-The_impact_of_the_European.pdf. (дата звернення 28.10.2021).